క్రీ.శ. 11 - 15 శతాబ్దాల మధ్య భారతదేశ సంస్కృతి

కాకతీయ యుగం

★ మైలాంబ బయ్యారం చెరువు శాసనం ప్రకారం వెన్న భూపతి వంశీయులే కాకతీయులని తెలుస్తోంది. కాకతీయులు మొదట రాష్ట్ర కూటుల వద్ద, తర్వాత కళ్యాణి చాళుక్యుల వద్ద సామంతులుగా పనిచేశారు. కాకతి అనే దేవతను పూజించడం వల్ల కూడా వీరికి కాకతీయులని పేరు వచ్చింది. వీరిని గుమ్మడితీగ సంతానం అని కూడా పేర్కొంటారు. కాకతీయులు కళ్యాణి చాళుక్యుల వరాహ లాంఛనాన్ని స్వీకరించారు.

★ కాకతీయ వంశ మూలపురుషుడు - కాకర్త్య గుండన అని తొలి చారిత్రక ఆధారాలు పేర్కొంటున్నాయి. కానీ, ఇటీవలి శాసనాలు, సాహిత్య ఆధారాల ప్రకారం కాకతీయ వంశ మూలపురుషుడు ధుర్జయుడు. సిద్ధేశ్వర చరిత్ర గ్రంథం కాకతీయ వంశ మూలపురుషుడు మాధవవర్మ అని తెలియజేస్తోంది.

★ కాకతీయులను ఆంధ్రదేశాధీశ్వరులు, స్వయం భూ దేవతారాధకులుగా కూడా పిలిచేవారు. కాకతీయుల ఆరాధ్య దైవం స్వయంభూశివుడు.

రాజకీయ చరిత్ర

బేతరాజు (992–1052): కాకతీయ వంశ ప్రతిష్ఠకు పునాది వేసిన పాలకుడు మొదటి బేతరాజు. ఇతడికి కాకతి పురాధినాథ అనే బిరుదు ఉంది. ఇతడు శనిగరం శాసనాన్ని వేయించాడు. బేతేశ్వరాలయాన్ని నిర్మించాడు. ఇతడి మంత్రి నారణయ్య శనిగరంలో యుద్ధమల్ల జినాలయాన్ని (జైన ఆలయం) నిర్మించాడు.

మొదటి ప్రోలరాజు (1052–1076): అరికేసరి / అరిగజకేసరి, కాకతి వల్లభ బిరుదులతో పరిపాలించాడు. ఓరుగల్లు సమీపంలో కేసరి తటాకాన్ని తవ్వించాడు. కళ్యాణి చాళుక్యరాజు మొదటి సోమేశ్వరుడికి కొప్పం యుద్ధంలో సహకరించి, అతడి నుంచి హనుమకొండ ప్రాంతాన్ని పొందాడు.

రెండో బేతరాజు (1076–1108): త్రిభువనమల్ల, విక్రమచక్ర లాంటి బిరుదులతో పరిపాలించాడు. అతని అనంతరం అతని కుమారుడు దుర్గరాజు (1108 – 1116) పరిపాలించాడు. మొదటి బేతరాజు నిర్మించిన బేతేశ్వరాలయానికి దుర్గరాజు తన గురువు రామేశ్వర పండితుడి పేరుమీద దానధర్మాలు చేసినట్లు ఖాజీపేట శాసనం తెలియజేస్తోంది.

రెండో ప్రోలరాజు (1116–57): తొలి కాకతీయుల్లో సుప్రసిద్ధుడు. అనేక విజయాలు సాధించాడు. మహామండవేశ్వర బిరుదుతో పాలించాడు. ఓరుగల్లు పట్టణ నిర్మాణాన్ని ప్రారంభించాడు. హనుమకొండలో పద్మాక్షి, సిద్ధేశ్వర, కేశవ ఆలయాలను నిర్మించాడు. శ్రీశైలంలో విజయ స్తంభాన్ని నాటాడు.

★ ఇతడి భార్య ముప్పమాంబ దేవాలయాల నిర్మాణానికి విరివిగా భూములను దానం చేసిన కాకతీయ రాణిగా పేరొందింది. ఇతని మంత్రి - బేతన మంత్రి భార్య మైలమ హనుమకొండలో కడలాలయ జైన బసదిని నిర్మించింది. ఇతడి కాలం నుంచే వరాహం అధికార చిహ్నమయ్యింది. రెండో ప్రోలరాజు చందోలు పాలకుడైన రెండో గొంకరాజు చేతిలో మరణించినట్లుగా మంచన కేయూరబాహు చరిత్ర గ్రంథం తెలియజేస్తోంది.

రుద్రదేవుడు/ కాకతి రుద్రుడు/ మొదటి ప్రతాప రుద్రుడు (1157–1195): ఓరుగల్లుకోట నిర్మాణం పూర్తి చేశాడు. హనుమకొండలో వేయిస్తంభాల గుడిని కట్టించి, శాసనం రాయించాడు. హనుమకొండ శాసనాన్ని అచితేంద్రుడు అనే కవి రచించాడు. ప్రసిద్ధి చెందిన పల్నాటి యుద్ధం (1176 – 82) ఇతడి కాలంలోనే జరిగింది. రుద్రదేవుడు ఈ యుద్ధంలో నలగామరాజు పక్షం వహించాడు.

★ త్రిపురాంతకం, ద్రాక్షారామ శాసనాలు కూడా వేయించాడు. హనుమకొండలో రుద్రేశ్వరాలయాన్ని నిర్మించాడు. ఇతడి కాలంలోనే శైవ - జైన సంఘర్షణలు ప్రారంభమయ్యాయి. ఇతడికి విద్యాభూషణుడు అనే బిరుదు ఉన్నట్లు బీఎస్ఎల్ హనుమంతరావు పేర్కొన్నారు. 1195 నాటి బెక్కల్లు శాసనం ప్రకారం ఓరుగల్లు రుద్రదేవుడి రాజధాని.

★ రుద్రదేవుడు సంస్కృత భాషలో నీతిసారం అనే గ్రంథాన్ని రచించాడు. మల్లికార్జున పండితారాధ్యుడు ఇతడికి సమకాలీనుడు. రుద్రదేవుడు యాదవరాజు జైతుడి/జైత్రపాలుడి చేతిలో యుద్ధంలో మరణించినట్లు చతుర్వర్గసారం అనే గ్రంథం తెలియజేస్తోంది.

మహాదేవుడు (1195–1199): రుద్రదేవుడి అనంతరం రాజైన మహాదేవుడిని కూడా జైతుగి యుద్ధంలో చంపాడు. మహాదేవుడి కుమారుడైన గణపతిదేవుడిని యాదవ రాజ్యంలో ఖైదు చేశాడు. మహాదేవుడి గురువు ధృవేశ్వర పడింతుడు. అతి తక్కువకాలం పాలించిన కాకతీయ రాజు మహాదేవుడే.

గణపతి దేవుడు: ఆంధ్రదేశాన్ని అతి ఎక్కువకాలం పాలించిన రాజుగా గణపతిదేవుడు పేరొందాడు. ఇతడు 1199 నుంచి 1262 వరకు పరిపాలించాడు. వాస్తవానికి గణపతి దేవుడు 1202లో యాదవరాజైన సింఘనచేత విడుదల పొంది కాకతీయ రాజ్యానికి చక్రవర్తి అయ్యాడు. ఈ సమయంలో కాకతీయ రాజ్యాన్ని కాపాడి 'కాకతీయరాజ్య స్థాపనాచార్య' గా బిరుదు పొందిన సేనాని రేచర్ల రుద్రుడు.

★ తెలుగు భాష మాట్లాడే వారందరినీ ఏకంచేసి, పాలించిన తొలి పాలకుడు గణపతిదేవుడు. ఇతడిని సకలదేశ ప్రతిష్ఠాపనాచార్య, చోడ కటక చోరకార, పృథ్వీశ్వర శిరఃకందుక క్రీడా వినోద లాంటి బిరుదులతో ప్రస్తావించారు. క్రీ.శ. 1254లో రాజధానిని హనుమకొండ నుంచి ఓరుగల్లుకు మార్చాడు (రాజధానిని పాక్షికంగా ఓరుగల్లుకు మార్చింది రుద్రదేవుడు కాగా, పూర్తిగా మార్చింది గణపతిదేవుడు).

★ గణపతిదేవుడి మరొక సేనాని జాయప చేబ్రోలు, గణపేశ్వరం శాసనాలు వేయించాడు. మనుమసిద్ధి ఆస్థానంలోని తిక్కన రాయబారం వల్ల మోటుపల్లి రేవుని పొందాడు. గణపతిదేవుడు మోటుపల్లి అభయశాసనాన్ని వేయించాడు. హనుమకొండలోని జైనులను గణపతిదేవుడు హింసించినట్లు సిద్ధేశ్వర చరిత్ర అనే గ్రంథం పేర్కొంటోంది.

రుద్రమదేవి (1262–1289): ఆంధ్రదేశాన్ని పాలించిన తొలి మహిళా పాలకురాలు. గణపతిదేవుడి కుమార్తె. ఈమెను రుద్రదేవ మహారాజు, రాయగజకేసరి, పట్లోద్ధృతి, ఆంధ్ర మహారాణి లాంటి బిరుదులతో ప్రస్తావించారు.

★ ఇటలీ (వెనిస్) యాత్రికుడు మార్కోపోలో ఈమె రాజ్యాన్ని సందర్శించాడు. ఈమె సేనాని రేచర్ల ప్రసాదిత్యుడికి రాయపితా మహాంక, కాకతీయ రాజ్య ప్రతిష్ఠాపనాచార్య అనే బిరుదులు ఉన్నాయి. రుద్రమదేవి ఓరుగల్లు కోటలోపల మెట్లను కట్టించింది. ఈమె కాలంనాటి మార్కాపురం శాసనం ప్రసూతి వైద్య కేంద్రాల గురించి పేర్కొంటోంది.

★ గణపతిదేవుడికి, రుద్రమదేవికి గురువు విశ్వేశ్వర శంభు/ విశ్వేశ్వర శివాచార్యుడు. రుద్రమదేవి విశ్వేశర శంభుకు మందడం అనే గ్రామాన్ని దానం చేసింది. రుద్రమదేవిని ఆమె సేనాని అయిన కాయస్థ అంబదేవుడు 1289 చందుప్పట్ల యుద్ధంలో వధించాడు. నల్గొండ జిల్లాలోని చందుప్పట్ల శాసనం రుద్రమ యుద్ధ భూమిలోనే చనిపోయినట్లు తెలియజేస్తోంది.

రెండో ప్రతాపరుద్రుడు: రుద్రమదేవి అనంతరం ఆమె మనుమడైన రెండో ప్రతాపరుద్రుడు 1289 నుంచి 1323 వరకు కాకతీయ రాజ్యాన్ని పాలించాడు. ఇతడే చివరి కాకతీయ చక్రవర్తి. ముస్లిం దండయాత్రలు నిరంతరం జరగడం వల్ల కాకతీయ సామ్రాజ్యం పతనమైంది.

★ శాసనాధారాలు ఎనిమిది ముస్లిం దండయాత్రలను పేర్కొంటుండగా, ముస్లిం రచనలు మాత్రం అయిదింటినే పేర్కొంటున్నాయి. క్రీ.శ. 1303లో కాకతీయ, ఖిల్జీ సైన్యాల మధ్య కరీంనగర్ ప్రాంతంలోని ఉప్పరపల్లి వద్ద జరిగిన పోరులో ముస్లిం సేనలు ఓడిపోయాయి. 1309లో మాలిక్ కపూర్ కాకతీయ రాజ్యంపై దండెత్తి రెండో ప్రతాపరుద్రుడిని ఓడించి, కప్పం వసూలు చేశాడు.

★ 1323లో మహ్మద్ బిన్ తుగ్లక్ కాకతీయ రాజ్యంపై దండెత్తి, రెండో ప్రతాపరుద్రుడిని ఢిల్లీకి తీసుకుపోతుండగా నర్మదా నదిలోకి దూకి ఆత్మహత్య చేసుకున్నాడు. ఫలితంగా 1323లో కాకతీయ సామ్రాజ్యం అంతరించింది.

★ ఓరుగల్లుకు ముస్లింలు సుల్తాన్‌పూర్ అని పేరుపెట్టి, తమ సామ్రాజ్యంలో విలీనం చేసుకున్నారు. రెండో ప్రతాపరుద్రుడు నాయంకర పద్ధతి (సైనిక విధానం) ని పునర్నిర్మించాడు. పోలవాస రాజ్యంపై దాడిచేసి, సమ్మక్క–సారక్క–జంపన్నల మరణానికి కారణమైన చక్రవర్తి రెండో ప్రతాపరుద్రుడే. ఇతడి ఆస్థానంలోని కవి విద్యానాథుడు ప్రతాపరుద్ర యశోభూషణం (ప్రతాపరుద్రీయం) అనే గ్రంథాన్ని రచించాడు.

పాలనా విశేషాలు

★ బద్దెన – నీతిశాస్త్ర ముక్తావళి, శివదేవయ్య – పురుషార్థసారం, మొదటి ప్రతాపరుద్రుడు – నీతిసారం, మడికి సింగన – సకలనీతి సమ్మతం లాంటి గ్రంథాలు కాకతీయుల పాలనా విధానాలను వివరిస్తున్నాయి.

★ సప్తాంగ సిద్ధాంతాన్ని పాటించారు.

★ మహాప్రధాన, ప్రధాన, ప్రెగ్గడ, అమాత్య, మంత్రి అనే పేర్లు శాసనాల్లో కనిపిస్తున్నాయి.

★ సకలనీతి సమ్మతం గ్రంథం, 'అష్టాదశ తీర్థులు' అనే 18 మంది మంత్రుల గురించి పేర్కొంది. రాజోద్యోగులను 72 నియోగాలుగా (17 డిపార్ట్‌మెంట్లు) విభజించారు.

★ రాజ్యాన్ని నాడులు – స్థలాలు – గ్రామాలుగా విభజించారు. గ్రామంలో 12 మంది ఆయగాండ్రు అనే ఉద్యోగులు ఉండేవారు. గ్రామంలోని 12 మంది ఆయగాండ్రుల్లో రెడ్డి, కరణం, తలారి మాత్రమే ప్రభుత్వ ఉద్యోగులు.

★ ప్రతిష్ఠిత అనే శాశ్వత న్యాయస్థానాలు, అప్రతిష్ఠత అనే తాత్కాలిక న్యాయస్థానాలు ఉండేవి. న్యాయాధిపతిని సముద్రిత అనేవారు. న్యాయ విషయాల్లో ప్రాడ్వివాక్కులు అనే ఉద్యోగులు సలహాలిచ్చేవారు.

★ గ్రామాల్లో తగాదాలు పరిష్కరించడానికి ప్రత్యేక ఉద్యోగులను నియమించేవారని 'దుగ్గిరాల శాసనం' తెలియజేస్తోంది. ప్రత్యేక నేరాల విచారణకు నిపుణులతో ధర్మాసనాలను ఏర్పాటు చేసినట్లు 'క్రీడాభిరామం' గ్రంథం పేర్కొంటోంది. సైనిక వ్యవస్థలో దుర్గాలకు అధిక ప్రాముఖ్యం ఉండేదని 'పురుషార్థసారం' అనే గ్రంథం వివరిస్తోంది.

★ ప్రతాపరుద్ర చరిత్ర గ్రంథం (ఏకామ్రనాథుడు) ప్రకారం కాకతీయ సైన్యంలో వెలమలకు అధిక ప్రాధాన్యం ఉండేదని తెలుస్తోంది. రాజు అంగరక్షక దళమైన లెంకల గురించి 'సకల నీతిసమ్మతం' అనే గ్రంథం పేర్కొంటోంది. ప్రతాపరుద్ర చరిత్ర 72 మంది నాయంకరులను, నీతిశాస్త్ర ముక్తావళి 75 మంది నాయంకరులను పేర్కొంటున్నాయి.

ఆర్థిక పరిస్థితులు

★ వ్యవసాయరంగ అభివృద్ధికి చెరువులను ఎక్కువగా తవ్వించారు. కేసరి తటాకాన్ని మొదటి ప్రోలరాజు, పాకాల చెరువును జగదళ ముమ్మడి, రామప్ప చెరువును రేచర్ల రుద్రుడు తవ్వించారు.

★ బయ్యారం, లక్నవరం, ఘనపురం చెరువులు కూడా కాకతీయ కాలంనాటివే. చెరువుపై అధిపతిని దశబంధ, చెరువు నీటిని వాడుకున్నందుకు వసూలు చేసే పన్నును (నీటి తీరువాను) దశబంధ మాన్యం అనీ పిలిచేవారు.

★ ఓరుగల్లు ప్రాంతంలో సువాసనలు వెదజల్లే బియ్యం పండించేవారు. భూములను సర్వే చేయడానికి కేసరి పాటిగడ, పెనుంబాకం మానదండం లాంటి పరికరాలను ఉపయోగించేవారు.

★ భూములను రాచపొలం, నీరుపొలం, తోటపొలం, వెలిపొలం అనే రకాలుగా విభజించేవారు.

★ ఆయగాండ్రు రైతుల నుంచి పండే పంటలో 1/3వ వంతు 'మేర'గా వసూలు చేసేవారు (భూమిశిస్తును 'మేర' అనేవారు). కౌలు రైతులను అర్థశీరి, వారు చెల్లించే కౌలును కోరు అనీ పేర్కొన్నారు.

★ పంటలు బాగా పండే వ్యసాయ భూములను అచ్చుకట్ల భూమి అనేవారు.

★ సన్నిగండ్ల శాసనం కొలగాండ్రు, కరణాలను గురించి ప్రస్తావించింది. రేవు పట్టణాలను కరపట్టణాలు, వడ్రంగులను తక్షక అని పిలిచేవారు. పన్ను వసూలుచేసే స్థలాలను ఘట్టాలు అనేవారు.

★ పాల్కురికి సోమనాథుడి పండితారాధ్య చరిత్రలో 20 కిపైగా వస్త్రాల రకాలను ప్రస్తావించారు.

★ మచిలీపట్నం వస్త్రాల గొప్పతనం, గోల్కొండ వజ్ర పరిశ్రమ (గనులు) తీర ప్రాంతంలో లభించే బుకారిమ్స్ వస్త్రాలు, మోటుపల్లి రేవు వాణిజ్యం లాంటి విషయాలను మార్కోపోలో తన గ్రంథం 'నా యాత్రలు' (My travels) లో వివరించాడు.

★ ఓరుగల్లులో రత్న కంబళ్లు, మఖమల్ వస్త్రాలను నేసేవారు. నిర్మల్ కత్తులు సిరియా రాజధాని డమాస్కస్‌కు ఎగుమతి అయ్యేవి.

★ వర్తకులు నకరం – స్వదేశీ – పరదేశీ నానాదేశీ పెక్కండ్రు లాంటి శ్రేణులుగా ఏర్పడేవారు. త్రిపురాంతకంలో అయ్యావళి అయినూరరు (500 మంది) అనే కన్నడ వర్తక శ్రేణి ఉండేది. చైనా నుంచి సిల్కు దిగుమతి గురించి మార్కోపోలో రాశాడు.

★ నాటి పెద్ద ప్రధాన బంగారు నాణెం గద్యాణం. దీన్నే నిష్క లేదా మాడ అనేవారు. ఒక మాడకు పది రూకలు (వెండి) అని బాపట్ల దేవాలయ శాసనం పేర్కొంది. ధన రూపంలో చెల్లించే పన్నును పట్టపహుండి, ధాన్య రూపంలో చెల్లించే పన్నును పట్టు కొలచు అని పిలిచేవారు.

మాదిరి ప్రశ్నలు

1. కిందివాటిలో కాకతీయులకు సంబంధించని పదం ఏది?

1) రట్టడి
2) గుమ్మడి తీగ సంతానం
3) హారతీ పుత్రులు
4) ఆంధ్రరాజులు

2. నృత్య రత్నావళి గ్రంథాన్ని రచించింది ఎవరు?

1) పాల్కురికి సోమనాథుడు
2) రేచర్ల రుద్రుడు
3) జాయపసేనాని
4) రుద్రదేవుడు

3. కాకతీయుల కాలంనాటి ప్రధాన వినోదం ఏది?

1) తోలు బొమ్మలాట 2) పేరిణి నృత్యం

3) కోలాటం 4) చదరంగం

4. 'మాచల్దేవి' ఏ గ్రంథంలో ప్రధానమైన పాత్ర?

1) ప్రేమాభిరామం 2) మదనవిజయం

3) కాదంబరి 4) క్రీడాభిరామం

5. సమ్మక్క - సారక్క పొలవాస రాజ్యంపై దాడిచేసిన కాకతీయ చక్రవర్తి ఎవరు?

1) మొదటి ప్రతాపరుద్రుడు 2) గణపతి దేవుడు

3) రెండో ప్రతాపరుద్రుడు 4) రుద్రమదేవి

జవాబులు

1-3; 2-3; 3-1; 4-4; 5-3.

రచయిత: బి. నాగరాజు

www.eenadupratibha.net